

Dorner Brigitta:

Ippolit alakja Dosztojevszkij
"A félkegyelmű" c. regényében

"A félkegyelmű" c. regénnyel foglalkozó szakirodalom egy része Ippolit alakját nem értelmezi helyesen. Deák Tamás az író szócsövévé redukálja a hőst, V. Jermilov szerint pedig a figura nem illeszkedik szervesen a regénybe:

"Burdovszkijnak és Ippolitnak semmi közük a regény valódi cselekményéhez, közvetett hatással sincsenek a cselekményt előrevivő hősök sorsának alakulására, s még csak nem is mellékalakok". A szerző Dosztojevszkijt meggyanúsítja azzal, hogy antinihilista pamfletet csempészett a regénybe, megalkotva így egy második regényt. Hogy mi célja volt a köztudottan szlavofil érzelmű írónak ezzel? Dosztojevszkij – reakciós társadalmi beállítottságának megfelelően – védelmébe veszi ilyen módon ugyanazt a nemesi-polgári társadalmat, amelyet oly találóan leplezett le "első" regényében – állítja Jermilov. M. Gusz vagy Meier-Graefe a nihilizmus, az orosz társadalomba behatolt, racionalizmussal megfertőzött nyugati eszme bírálataként értelmezik Ippolit útját.

A továbbiakban a társadalmi vonatkozású szempontokat hanyagolva eszmetörténeti síkon vizsgálom a figurát, csatlakozva Bergyajevhez, aki szerint Dosztojevszkij fő témája az ember, az ember által képviselt eszme. Regényeinek felépítése centripetális vagy centrifugális: ez azt jelenti, hogy egy személy köré csoportosul a többi figura. A centrifugális regényekben a főhős mozgása a többi szereplő felé irányul /például "A félkegyelmű"-ben a regény középpontjában álló Miskin próbál segíteni a körü-

lötte nyüzsgő, önmaguk ellentmondásaiban vergődő figuráknak/. A centripetális regányekben viszont pontosan fordított a tevékenység iránya: a többi szereplő cselekedeteinek célja a főhős: az "Ördögök"-ben mindenki Sztavrogin körül nyüzsgő, azon igyekezve, hogy annak rejtélyét, titkát megfejtse.

Bergyajev tehát éppen arra mutat rá, ami a korábbi elemzésekből hiányzik: a szereplők és az eszmék kölcsönhatására, egymást alakító, kiegészítő szerepére. A fent említett kritikák ugyanis a kölcsönhatásokat figyelmen kívül hagyva, Ippolitot elszigetelten, saját problémaállapotában vizsgálják, pedig a mű értelmezésekor semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül Ippolitnak Miskinhez való viszonya.

Miskin "A félkegyelmű" központi, szervező alakja. A herceg etikai abszolútum, közösségi küldetéstudattal felruházott hős, a krisztusi szeretet apostola. Dosztojevskijt a regényében a miskini szeretetelvű program érvényessége izgatta a XIX. századi pétervári társadalomban. A herceg körül a többi figura csak e program érvényességét erősíti vagy tagadja. Dolgozatomban arra a kérdésre szeretnék választ adni, milyen módon árnyalja Ippolit a miskini elveket, azok milyen korlátaira mutat rá. Ehhez először Ippolit helyzetét, jellemét, problémaállapotát vázolnám néhány gondolatban, és Miskinnel szembeítve szeretném meghatározni a regénykoncepcióban betöltött szerepét. Kettejük összehasonlításakor a személyiség-elvet választottam kiindulópontul.

Személyiségről akkor beszélünk, ha sikerül kialakítani a lélek és a tudat spirituális egyensúlyát. A személyiségnek azonban ahhoz, hogy realizálódjék, ki kell lépnie a spiritualitásból a tevékenység szférájába, ugyanis a tevékenység az élet, a cselekvések közege. A személyiségben pedig cselekednie kell, próbára kell ten-

nie önmagát, mivel a cselekvésen keresztül kapja meg az önigazolást. A személyiség igazi értékadása a tevékenység világában történik meg a cselekvésen keresztül. A tevékenység világában minősítődik a személy által képviselt eszme is.

Hogyan zajlik le az értékátadás folyamata? A tevékenység a személyes kapcsolatok világa, közege is; a tevékenykedő személyiség csak más személyiségekkel kölcsönhatásban létezik, a tevékenység során személyiség személyiséggel lép kapcsolatba. Alapvető követelmény tehát a tevékenység világában a személyes kapcsolatok kialakítása.

Képes-e erre Ippolit és Miskin, és ha nem, miért nem? Hogyan mulasztják el a személyiség kialakításának lehetőségét, milyen hibákat követnek el, milyen tényezőket ket hagynak figyelmen kívül a személyiség megteremtésére törekedve? Ippolit problémaállapotát exponálva arra törekszem, hogy választ adjak ezekre a kérdésekre.

Ippolit az önmeghatározás problémájával küzdő hős. A közeli halál fenyegetését a sors kihívásaként éli meg. Milyen választ ad, hogyan reagál erre a kihívásra? Ippolit reagálásában különböző szinteket különíthetünk el, ezek a szintek időbeli és fejlődésbeli vázat is adnak. Megadják az eseményeknek azt a logikus láncolatát, ami végül a döntő elhatározást eredményezi. Ez a fejlődésrajz a hős önvallomása alapján rajzolható meg.

A korai Ippolitról csak annyit tudunk, hogy szeretne egyéniség lenni. Olyan én-képet alakít ki magának, amit az jellemez, hogy szilárdan hisz a maga nagyrahitottságában. Az emberek fölé akar nőni, tanítójuk akar lenni. Ezt az önképet azonban a valósággal való első találkozás megkérdőjelezi. Osztálytársa, Bahmutov, olyan emberi értékekkel rendelkezik /nyílt, őszinte, segítőkész,

vidám/, amelyek társai között népszerűvé teszik. Ippolit önmagát szeretné ilyennek látni, de a versenybe nem kapcsolódik be, érezve talán, hogy alulmaradna. Bahmutovhoz hasonló értékekkel nem bír, ő inkább komor, magányos fiú, aki soha semmiben sem volt első. Megpróbálja szeretni Bahmutovot, szeretetre képtelen. Már Bahmutovval való kapcsolatából kiderül, hogy egyenrangú emberi kapcsolatokra nem képes, az emberi kapcsolatokat csak alá-fölérendeltségi viszonyban tudja elképzelni. Bahmutovot maga fölött állónak érzékeli, bár ezt magának nem vallja be. Azonban magában ki kell egyenlítenie a valós és képzelt önkép közötti különbséget. Elfordul az emberektől, s bezárkózik magányába, ahol szabadon ábrándozhat, s fenntarthatja vágyott képét.

Ennek a magánynak a képi kivételése tulajdonképpen az odú, ahova akkor menekül, amikor megtudja, hogy hamarosan meg fog halni. Az elzárkózás azonban az arányos, a az értékek torzulásához vezet. Odújában Ippolitnak lehetősége van arra, hogy ne a valósághoz igazítsa önképét, hanem önképéhez formálja a valóságot. A valóságról alkotott hamis elképzelésének oka a tudat torzulása. A tudat torzulásának oka pedig az emberi kapcsolatok hiánya, a tapasztalati világból, a valóságból való kilépés.

Ippolit az élettől elzárkózva becsapja magát. Rá kell döbbennie arra, hogy az odúba zárkózás nem a sors büszke vállalását jelenti, hanem a valóság előli menekülést, megfutamodást. Elzárkózásában megszüli a sors által megbántott, igazságtalanul halálraítélt ember képét. Áldozatnak érzi magát. Azt próbálja elhittetni, hogy betegsége, közeli halála megfosztja őt attól a lehetőségtől, hogy cselekedjék, valami módon realizálja magát az életben, valójában azonban elfelejtett szavaiból kiderül, hogy betegsége, halálraítéltsége kapóra jön neki, hogy ne kelljen cselekednie. Élete determinációjának ér-

zékelése felmentés számára a cselekvés alól, lehetőség képzelt önképének megtartásához.

Az egyénnek a halál általi determináltságát ugyanakkor abszolutizálja, a cselekvés egyetlen korláataként ismeri el. Életfilozófiája is ennek megfelelően alakul. Szerinte az embernek – ha csak egyszer él – minden a hatálmában van. Csak az emberen múlik, hogy mivé válik, mit ér el az életben. Az életnek a mindennapi tevékenységből eredő korlátaait Ippolit számításán kívül hagyja, hiszen a tevékenység szféráját ő nem ismeri, s azt hirdeti, hogy az emberi boldogulás korlátja csak magának az embernek a tudati korlátoltsága lehet. Az emberek azért nem válnak gazdaggá, azért nem lesznek boldogok, mert nem ismerik föl, hogy a körülményektől függetlenül csak rajtuk múlik minden.

Ippolit tehát alapvetően spirituális lény, aki az életet a tudatilag megélt étellel azonosítja. Ezért mondhatja: "Úgy élni, ahogy én ezalatt a hat hónap alatt éltem, annyit jelent, mint az ősz öregséget megélni". Az idő fogalma spiritualizálódik nála, az idő a lét intenzitásának mérésére szolgál. Ha viszont az élet a tudatilag megélt étellel azonosítható, akkor mire való a tevékenység, ami a maga teljességében irracionális, a tudat révén nem mindig felfogható?

A spiritualitást abszolutizáló hős hajlamos elfeledkezni a tevékenységről, ahol a test értelemhordozó szereppel bír, mivel az ember teste révén vesz tudomást a tevékenység létezéséről. Ha a test egészséges, nem juttatja eszünkbe a tevékenység szféráját. Am a spirituális hős számára a betegség folytán tragikus élményként adódik a test – és ezzel együtt a tevékenység – tudomásulvételének szükségessége. A betegségtudat megzavarja a hőst abban, hogy a spiritualitást a "személyiség" normális ál-

lapotának tartsa. Ez történik Ippolittal is, aki lehetőséget kap arra, hogy spirituális lényét áttegye a tevékenység szférájába. Sikerül-e neki?

Megpróbálkozik vele. Igyekszik tevékenykedni, s ez a "tevékenykedés" új tapasztalatokkal ajándékozza meg. Belépve a tevékenységbe, belép a személyes kapcsolatok világába. Megismerkedik a medikussal és feleségével, s egyszeriben Ippolit viselkedésében változásokat figyelhetünk meg. A kezdeti hivatalos hangnem, tartózkodás oldódni kezd. S mintha ezeknek az embereknek a megértéséig is eljutna: "...panaszkodni kezdett és bevallom, magával ragadott: csaknem egy óra hosszat ültem ott nála". Igazi személyes kapcsolatot azonban valójában nem sikerül kiépítenie. Ippolit visszautasítja a segítségüket, viselkedése pedig lényegében nagyon is kiszámított; tulajdonképpen életpróbája alanyainak tekinti ezeket az embereket. Neki valójában csak az a célja ezzel az életpróbával, hogy önmagát ellenőrizze, önmaga elveinek helyességét kipróbálja. De a valóság hálójába kerülve – akaratán kívül – rákényszerül a tevékenység törvényeinek az elismerésére is, amelyek figyelembevételre korábbi nézeteinek átértékelését jelenti. Tudomásul kell vennie, hogy a boldoguláshoz nem elég az ember akarata, el kell ismerenie a társadalmi összeköttetések fontosságát, a pénz szükségességét. Ezzel kapcsolatban az emberekről való értéktétele is megváltozik. Hiszen a medikusék tulajdonképpen Szurikovhoz hasonló emberek, önhibájukon kívül lecsuszott egzisztenciák. Ilyen emberekkel szemben Ippolit korábban csak mélységes undort és megvetést érzett: "Nem bírtam elviselni azt az örökké gonddal terhelt, ide-oda loholó, lőtő-futó morcos népséget, amely a járdákon melletttem sürgött-forgott".

A medikusékat azonban Ippolit már szegény embereknek nevezi, ami arra utal, hogy valami módon képes őket meg-

érteni. Ugyanakkor a tevékenység szférájába kilépve megtalálja a lehetőséget, hogy az ember a tevékenység szférájában cselekedve megvalósítsa önmagát. A tapasztalat ugyanis helyes felismerésre vezet: önmagunk továbbélése az emberek tudatában, életében a jócselekedet útján lehetséges. Ugyanakkor azt is tudatosítania kell magában, hogy számára az önmegvalósításnak ez a módja nem adott. Tisztán látja helyzetét, azt, hogy neki nincsenek meg az eszközei – s az eszköz szót a fenti értelemben materiálisan érti – ahhoz, hogy jót cselekedjék.

Ippolit a tevékenységgel való megismerkedés során még egy felfedezést tesz – az idővel kapcsolatban. Rájön arra, hogy a tevékenység szférájában az idő másképpen viselkedik, mint a spiritualitás szférájában. A tevékenység szférájában az idő a cselekvések idejét jelenti. Ippolit számára – aki az idő szorításában szenved – a tevékenység is korlátozott lehetőségeket biztosítana. Ippolit többre vágyik: arra, hogy a rendelkezésére álló korlátok között pozitívan megvalósíthassa önmagát, kinyilváníthassa emberi nagyságát.

A tevékenység szférájában azonban az önmegvalósítás számára nem lehetséges, viszont a tevékenység tapasztalása után – ami annak tapasztalását is jelenti, hogy az emberi élethez hozzátartozik a tevékenység is a spiritualitáson kívül – a korábbi spirituális beállítottságot változatlanul fenntartania lehetetlen.

Ippolit szerint tehát személyisége életben való kiteljesítését, realizálását betegsége akadályozza meg. Adott problémaállapotában az élet számára értelmetlennek tűnik. A vágyai szerinti élethez számára nem biztosítottak a feltételek: egy objektív ok – közeli halála – fosztja meg az önmegvalósítás lehetőségétől. Úgy tűnhet számunkra, hogy monomán betegségtudatával mintegy önmaga szorítja ki önmagát az életből.

Cselekvésképtelenségének valójában nem a betegsége az oka – ahogy ez később Pavlovszkban bebizonyosul –, hanem lényének alapvető csonkasága, szeretetképtelensége, amiről Ippolit egyelőre nem akar tudomást venni.

Ippolit megkísérli a számára adódott életszituáció újfajta értelmezését. A spiritualitás korlátait tapasztalva, a tevékenységből, az életből "kiszorulva" vetődik föl benne az öngyilkosság gondolata. Az öngyilkosság egyelőre csak felvetődő lehetőség – amely alkalmat ad a továbbgondolásra, s ami köré a metafizikai sértést szenvedett ember "eszméjét" lehet majd szőni: "Mohón kapaszkodtam bele ebbe az új gondolatba, mohón elemezgettem minden ágát-bogát, minden formáját...". Ugyanakkor az öngyilkosság-"ötlet" egyelőre idegen az individuumból: "...minél jobban belemélyedtem, minél inkább magamba szívtam, annál jobban megijedtem. Szörnyű ijedtség szállt meg végül és nem hagyott el a következő napokban sem...". A tudatban megszülető, a tudatba beleivódó "új gondolat" ellen a természetes én: a test, az érzések tiltakoznak.

Az öngyilkosságot igénylő tudat és az öngyilkosságot elutasító test kettőiségében megpróbál egy utolsó életpróbát tenni. Pavlovszkban való első megjelenését értelmezhetjük úgy, mint az öngyilkosság kikerülésének igényét, a test parancsának való engedelmeskedést. Ippolit kísérletet tesz arra, hogy kilépve tudatának szűk világából, személyes kapcsolatot teremtsen. Azonban Ippolit nem képes személyes kapcsolatok megteremtésére, illetve csak ideig-óráig sikerül neki személyes kapcsolatokat kialakítania: meghatódik Lizaveta Prokofjevna könnyétől; az egymásratalálásnak a melegsége biztató kezdet lehetne, de Ippolit hamarosan lerombolja a meghittséget, a csalárdias légkört. Jellemző Ippolitra – s az alak negatív erkölcsi arculatára mutat –, hogy míg a többi emberben

általában a rosszat látja meg s állandóan fétélkezni akar mások fölött, addig Miskin az embereknek a bennük levő rejtett jóságára hívja föl a figyelmet.

A személyes kapcsolatok kialakításában Ippolitot csonka lényé - az, hogy nem képes következetes önértékelésre, s ebből következően szeretetre sem - akadályozza meg. Hiányzik belőle a szilárd, biztos pont, az egyensúly, amely megléte nélkül személyéhez a másik ember nem tud igazodni. Ippolit hol "nagyembernek", hol "kisembernek" érzékeli önnön lényét. Önértékelésének kettőssége az élethelyzetéhez, problémájához való kizárólagos tudati viszonyulásából fakad. Hol a többiek felett álló individuumbólként veszi tudomásul saját magát, akinek lényét a lét individuális értelmezésének igénye fölértékeli /ez az individuumból arra törekszik, hogy a létnek az individuumból fakadó értéket adjon/, hol úgy kell reflektálnia magára, mint a természeti erők játékára, jelentés nélküli atomra, melynek csak az általános harmónia, az egyensúly fenntartásában van szerepe /ebben az esetben az individuumból feladata az élet adott, általános értelmének felismerése és elfogadása/. Ippolit számára azonban az általános harmónia törvénye nem elfogadható, mert ez a törvény irracionális, a tudat által fel nem fogható.

Ippolit a megértést kizárólag a tudati megértéssel azonosítja, s a tudat számára a másokért élés, az általános harmónia fenntartásáért élés parancsa irracionális, nem értelmezhető. Ez a parancs csak a lelki megértés folytán fogható föl, tehető értelmessé - ahogyan ennek példáját Miskin felmutatja.

Miskin esetében azonban a program az ellenkező irányban torzul el, mert ő - a tudati szempontot teljesen hagyva - a természeti törvényt valamiféle belső sugallatra fogadja el, s ezzel a másokért élés törvényét abszolutizálja. Ez a félmegoldás nála teljesen törvényszerű,

---

hiszen Dosztojevszkij azzal, hogy alakját tudatos írói koncepció alapján félkegyelműnek rajzolta meg, eleve el is zárta előle a tudatos megértés lehetőségét. Az ő tudása lelki tudás, ami a személyiség számára nélkülözhetetlen, de nem elegendő.

Ippolit Miskinnel szemben a másik végletet képviseli. A tudat abszolutizálása miatt törvényszerűen mulasztja el azt a lehetőséget, hogy a lelkiesség folytán tudomásul vegye, megértse a másokért élés törvényének parancsát, s ennek tudatos vállalásán keresztül létét az adott objektív határok között értelmessé tudja tenni, azaz össze tudja egyeztetni az önmagunkért és a másokért élés ketős követelményét, vagyis felismerje, hogy önnön életünk értelme abban áll, hogy tudatosan vállaljuk a másokért élés imperatívuszát, s ha ezt a parancsot felismertük, e szerint éljünk is.

Ippolit tudatosan képviseli a személyiséggé válás parancsát, ám kizárólag önmagát akarja személyiséggé tenni, hiszen a többiek ebben a célban csak az eszköz szerepét töltik be. Személyiséggé válnia azonban a lelkiesség – szeretetképtelensége – miatt nem sikerül, lényének fogyatékosságára a tevékenység során fény derül.

Miskint Ippolittal szemben a személyiséggé válás programja nem izgatja, nem izgathatja, mert hiányzik belőle a tudat, amely lehetővé tenné számára a tevékenység szükségességének felismerését, s ezzel együtt a tevékenységen keresztül a személyiség fontosságának felismerését. Igaz, hogy éppen a tudat hiánya a feltétele annak, hogy az az írói koncepció alapján a szeretet programját képviselhesse. A tudat ugyanis az ellentétek forrása, többet ismer, mint a lelkiesség, tud a rosszról is, amelyet – alternatívaként – egyenrangúnak ismer el a jóval. Az ember számára adott a választási lehetőség, de a választás eredményét egy felsőbb erő bírálja el, amely csak a jót vá-

lasztó embert igazolja. A rosszat választó hős saját választásába bukik bele.

A tudat hiányának másik következménye, hogy Miskin maga sem személyiség, de ennek hiányát ő nem éli át tragikusan – mint Ippolit –, hiszen nála a tudatnak az embert önmagára ébresztő szerepe kiesik. Miskin nem küzd az önmeghatározás problémájával. Sőt, éppen a tudat – s ebből fakadóan a személyiség – hiánya teszi számára lehetővé, hogy gondolatainak célja a másik ember, s ne önmaga legyen. Ippolit gyötrődését látva azt tanácsolja neki Miskin, költözzék ki Pavlovszkba, hogy ott megnyugodjék, hogy élni tudjon. Ezzel lényegében azt tanácsolja neki, nyugodjék bele végzetébe mint megváltoztathatatlanba, béküljön meg a korai halál gondolatával; mondjon le a személyiséggé válás igényéről. Miskin így a személyiségért folyó harc felfüggesztésének lehetőségét kínálja fel, nem értve meg a személyiség fontosságát.